

EÖTVÖS JÓZSEF: A falu jegyzője. — Milyen körülményeknek kell találkoznunk, hogy a Habsburg-elynomást a legszervilisebb módon kiszolgáló főnemes fia, aki tízéves koráig alig hall magyar szót, a magyar realista társadalmi regény megteremtőjévé, a reformkor kiemelkedő alakjává váljék? Egy házitánító — Pruzsinszky József, a Marti-novics-féle szervezkedés börtönbüntetéssel sújtott résztvevője, aztán Kazinczy irodalmi, Kölcsey emberi hatása, a pozsonyi országgyűlés, elme-tágitó utazások keresztül-kasul Európán — erősebb hatásúaknak bizonyultak családi hagyományánál, osztályérdék-nél. Eötvös az első, aki magyarul így fogalmazta meg regényírói credóját: „...nem rendkívüli, de való dolgokat akartam elmondani.” A *falu jegyzője* kiadásával a *Tanulók Könyvtára* sorozata egyik legértékesebb, nélkülözhetetlen kötetét helyezte az olvasók minden kosztályának asztalára. Mózes Huba rendkívül alaposan adatolt, elegáns bevezető tanulmánya, valamint a pontos és részletes függelékanyag messzemenően eligazítja az olvasót a regény, az író, a kor isméré-téhez szükséges tudnivalók-ban. (Dacia, 1973.)

PINTÉR LAJOS: Az aradi tizenhárom vértanú. — „1849. október 6-a kora reggelén a bécsi udvar teljhatalmú megbízottjának, a hírhedt Haynau tábornagnak a bérencei kivégezték az aradi vár falai alatt a forradalmi magyar hadsereg 13 vitéz tábornokát” — vezeti be a szerző történelmi ismertető könyvét, mindjárt az elején rámutatva, hogy a 13 aradi vértanú „bű-ne” abban állott, hogy mint hivatásos tisztak fel mertek sorakozni a zsarnokság ellen küzdők taborába, ádáz csaták-ban vezették a szabadságharc ügyéért küzdő csapatokat. Rö-

1. *Látóhatár* címen* magyar nyelvű könyvkiadásunkban előzmény nélküli tanulmánygyűjtemény jelent meg a kolozsvári Dacia Könyvkiadó gondozásában, a romániai filozófia szerves részét alkotó magyar filozófiai gondolkodás eredményeit tükröző írásokból. A kötetet — tizenöt ismert hazai magyar szerző filozófiai jellegű írásából — Tóth Sándor állította össze. Válogatásának nemzetiségi létünk sajátosságaira is figyelő, igen nagyvonalúan érvényesített szempontja a korszerű tudatformáláshoz való elméleti-ideológiai hozzájárulás volt. A társadalmi tudat általános kérdésköréhez közvetlenül kapcsolódó tanulmányok mellett így néhány, tárgyát tekintve távolabb eső (művészetfilozófiai, művelődéstörténeti, illetve episztemológiai) értekezés is helyet kapott.

Tanulmányainak viszonylag nagy száma, politikai-ideológiai implikációkkal terhes időszerű problematikája ellenére magyar nyelvű filozófiai irodalmunk egésze vonatkozásában a kötet nem léphet fel reprezentatív igényel. Még akkor sem, ha a szerzők között (Gáll Ernő és néhány fiatal kivételével) hivatásos filozófusaink törzsgárdája szerepel. Elsősorban azért nem, mert nemzetiségi művelődésünkben különböző töltéssel és többnyire spontánul megnyilvánuló filozófiai-ideológiai törekvések és orientációk szövevénye adott, tehát szükségképpen szűkített problematika vonatkozásában merül fel. Amit viszont ad — és ez egyáltalán nem kevés —, az töredékekben felliváló, az egész természetének és többnyire rejtett tendenciáinak sokszorosán közvetített, kaleidoszkopikus képe. A könyvet értékelő kritika feladata éppen e közvetítések visszavezetése az összkép bármennyire is vázlatos rekonstrukciója érdekében. Ezért az alábbi vizsgálódás előterébe nem annyira az egyes szerzők személyes teljesítménye, mint inkább azok az erővonalak kerülnek, amelyekbe tanulmányaik beilleszkednek.

A gyűjtemény érdemét éppen abban látom, hogy meglehetősen gyér filozófiai kultúránk tevékeny művelőinek írásait egy sorba állítva, szellemi életünk e fontos szférájának vizsgálatát nemcsak lehetővé, hanem egyben elengedhetlenné teszi.

2. Nemzetiségi művelődésünkben a filozófia az, amely egyetemességre törő fogalmi általánossága révén közvetlenül nyit ablakot a világra. Az egyetemes emberi kultúra extenzív totalitását csak általa tudjuk — és akkor is csak a legáltalánosabb szintjén — funkcionáló egészként felfogni. Amint elvont lehetőségünket, hogy együtt lélegezzünk a korrall, hogy ne csak a kényszerű „pótkocsiban” reflektáljunk a mindenkor *adott*-ra, hanem az emberiség sorsát, a mi sorsunkat eldöntő alternatívákig emelkedjünk át, csak filozófiai szinten válósíthatjuk meg. Filozófiánk az összemberi, a világtörténelmi perspektíva megragadásának igényével fellépő marxí filozófia.

* *Látóhatár*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1973.

Mint minden általános elméleti rendszert, alkalmazásakor a marxizmust is értelmezni kell. Marxizmus-értelmezéseinkben világ- és önismeretünk mértéke tükröződik. Ezért az értékelés tárgyát alkotó tanulmányokat a továbbiakban ebben a szintetikusnak nevezhető vonatkozásban fogjuk vizsgálni, annak ellenére, hogy a bennük feldolgozott témák természetéből adódóan, a marxizmus ilyen vagy olyan értelmezésével összefüggő általánosabb kérdések tárgyalására egyikükben sem kerül sor. Ez esetben tehát közvetett, a vizsgált problémák felvetésében, kifejtésük módjában implicite benne rejlő értelmezésekkel van dolgunk.

A marxizmus korszerű értelmezésének alapmodelljét filozófusainknak a történelem szolgáltatta: a dogmatizmussal szembe az alkotó marxizmus nyitott modelljét állították. Talán nem tévedünk, ha hozzátesszük: a szerzők e tanulmányokat a hatvanas évek végének a marxizmus reneszánszát meghirdető eufóriájában írták.

De mert az alkotó marxizmus elvont kifejezése sem jelent többet, mint egyfajta, a marxi életmű eredeti továbbgondolásának (korjigényéből fakadó, antidogmatikus és eklekticizmussal ellensúlyozott), az ide sorolható filozófiai-ideológiai törekvések valószínűtlenül széles skálán, szinte az ellentmondásig menően differenciáltak. Ez a differenciáltság azoktól a fölötté komplex és ellentmondásos politikai-ideológiai viszonyoktól függ, amelyek ezt a magatartást általános ideológiai szükségletként kitermelték.

3. Korunk valóságának totalitásigényű megismerése mind a kulturális, mind a politikai-ideológiai életben kifejezetten érvényesülő társadalmi szükségletté vált. Filozófusaink az ország politikai-ideológiai és a nemzetiségi lét kulturális-nyelvi adottságainak kettős meghatározottságában igyekeznek e szükségletet hatékony válaszokkal — ha csak részben is — kielégíteni.

Talán a valóságra nyitó távlataink miatt van az, hogy a marxizmus alkotó továbbfejlesztésének két (elvont) lehetősége reális alternatívaként nálunk sokkal élesebben vetődik fel, mint máshol. A valóság marxista igényű megragadásának *spekulatív*, illetve *operacionális* módozatáról van szó. Mindkettő mögött részben (ténylegesen) megalapozott előfeltevések húzódnak meg. A *spekulatív* megközelítésnek az a premisszája, hogy átfogó előtanulmányok hiányában az egész megragadása (jelenleg és a mi feltételeink között) csak néhány általánosabb érvényű elvre alapozott spekulatív módszerrel (a totalitásba szerveződő részelemek külön vizsgálatánál, illetve azok előtt) lehetséges. A cél a fentiek értelmében olyan általános vonatkozások spekulatív úton történő felfedezése, amelyek révén az intenzív, konkrét totalitás rekonstrukciójánál elengedhetetlen részletvizsgálatok iránya, módja, korlátai eleve kijelölhetők. Ez az összkép, persze, nem azonos a szintézissel, hanem annak előfeltétele, vázlatos modellje, esetleg elvi megalapozása.

Az *operacionális* (az operacionalitás terminusát Kallós Miklós tanulmányából kölcsönöztük, eredeti jelentésénél valamivel szélesebb értelemben alkal-

TÉKA

viden áttekinti a 48-as forrongó Duna-medence eseményeit, majd az ítéletről számol be részletesen, ezt követően sorra bemutatja mind a tizenhárom tábornokot. Befejezésként az utódok hódolatát tolmácsolja. A könyvet a forrásmunkák jegyzéke zárja. (*Politikai Kiadó, 1973.*)

KERTAI PÁL: Korunk biológiája. — „Szakkönyv nem szakemberek számára“ — talán így jellemezhetjük legtalálékosabban ezt az átfogó, 820 oldalas munkát. A biológia bonyolult tudomány, nehéz úgy megközelíteni, hogy a részletkérdések tárgyalása közben mindig szem előtt tartsuk az egészet a maga összetett, dialektikus voltában, a részletek sokszoros kölcsönhatásaiban. E célt úgy éri el a szerző, hogy az élővilágot egységként tárgyalja, nem szakítja növény- és állatvilágra, alacsonyabb és magasabb rendű képviselőkre, hanem kidomborítja, ami közös minden élőlényben — nevezetesen azt, hogy *élő rendszer*. A könyv felépítése rendkívül logikus. Először az élő rendszerek *szerkezetét* tárgyalja, az egyszerűtől a bonyolultabb felé haladva (az élő rendszereket alkotó kémiai anyagok, a sejt, a többséjtű rendszerek), majd rátér az élő rendszerek *működésére* (élet és energia, transzportfolyamatok, szaporodás, fejlődés, öregedés és halál, hormonális és idegi szabályozás stb.). A következő rész az élő rendszerek és a *környezet* bonyolult kölcsönhatásait ismerteti, beleértve a mesterséges környezet rendkívül időszerű problémáját is; végül az utolsó rész élő rendszerek *evolúcióját* tárgyalja (változékonyság és öröklékenység, az átöröklés törvényei, a populációgenetika alapvonásai stb.). Kertai Pál ragyogó stílusa a nem szakember számára is világossá teszi az élettan bonyo-

TÉKA

lult problémáit. Külön erénye, hogy könyvét át-meg átszövi tudománytörténeti utalásokkal, s így nemcsak azt tudjuk meg, hol áll ma a biológia, hanem megismerjük azt az utat is, amelyen a mai eredményekig eljutottunk. A szöveget 220 ábra, több mint 160 táblázat és fénykép egészíti ki, s mintegy félszáz oldalas név- és tárgymutató ad enciklopédikus eligazítást. (Gondolat, 1973.)

KISGYÖRGY ZOLTÁN: Erdővidék. — Jecza Tibor szerkesztésében, a Kovászna megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság kiadásában jelent meg ez a közel kétszáz oldalas, részletes útikalauz Erdély egyik igen szép, ám ugyanakkor turisztikailag még alig felfedezett tájegységéről. Tudományos szempontból alapos és megbízható, turisztikai szempontból vonzó és pontosan tájékoztató volta mellett legfőbb érdeme a sokoldalúság: az ajánlott túrávonalak mentén található objektumokról a szerző úgyszólván mindent elmond — a helyi népmondáktól kezdve, a geológiai, botanikai, paleontológiai ritkaságokon és érdekességeken át, egészen a jelen- és közljövőbeli fejlődés távlatáig. Nagy mértékben emelik a könyv „használati értékét” a térkép-mellékletek és a közel húsz oldal terjedelmű német nyelvű kivonat, kissé lehangolóan hat viszont a temérdek sajtóhiba és a képanyag gyenge nyomdai kivitelezése. Tartalmához méltóbb külsőt érdemelt volna Erdővidék első turistakalauza. (Sepsiszentgyörgy, 1973.)

ILLYÉS GYULA: FÁKLYALÁNG. — Szerepeltetése a *Drámák*-sorozatban, túl a kiadói-irodalmi eseményen, színdrámáinak történeti emlékeztető is: a hazai magyar színpad fénykorának talán legna-

mazzuk) megközelítési mód előfeltevése szerint az egész konkrét megragadásának folyamata már eleve részszakaszokra bontott, lépésről lépésre történő elméleti építkezés. Mert a klasszikusok műveiben kifejtett elmélet tételei már eredetileg, mai valóságuk vonatkozásában is érvényes, elvont totalitásba szerveződtek. A feladat ennek megfelelően a rendszerként funkcionáló általános tételek konkretizálása, újabb részproblémák bevonása révén.

Mindkét orientáció eltérő következtetésekre jut a kritika vonatkozásában is. (Az áthallásig menő megfelelés ellenére sem tévesztendő össze a szintetikus és analitikus módszerrel. Az utóbbiak ugyanis a totalitás összes elemének [szintetikus], illetve a totalitásnak mint eleve kész egésznek [analitikus] meglétét előfeltételezik.) A spekulatív kritika inkább az előfeltevések, az elvi alap bírálatába bocsátkozik, míg az operacionális főleg részletkérdésekre koncentrálna.

4. A *Látóhatárban* Bretter György tanulmánya (*Ádám harca Luciferrel, avagy idő és egzisztencia a Tragédiában*) képviseli az általunk spekulatívnak nevezett orientációt. (Különben filozófiai irodalmunkban ő az, aki írásaival elsőként nyitott utat a jó értelemben veit filozófiai spekulációnak.) Jellemző módon, a látszatra partikuláris közegben itt is létkérdésekre válaszol. Élet és halál, ember és történelem, szabadság és szükségszerűség pillanatonként újratermelő ellentmondását Ádám, Lucifer és az Úr közötti többszörösen közvetített viszonyban ragadja meg. Az Úr: a magában-való, magával azonos és ezért minden mással szemben abszolút közömbös, tiszta objektivitás: az üres lét, a végtelen idő. Lucifer: a véges *történelmi* folyamat vak szükségszerűsége, immanens korlát: Sors. Ádám: az öntudatra és önmaga végességére ébredő, a történelmi szükségszerűség hálójából kiutat kereső ember: véges sorsában a végtelent ostromló humánus.

Mondottuk: a filozófiai spekuláció a totalitás közvetlen, fogalmi megragadására törekszik. De mert általános fogalmaink valóságtartalmának közvetettsége megfelelő előtanulmányok kordeterminálta hiányában nagyrészt ismeretlen vagy ellentmondásos, a spekuláció tudatosan transzcendálja részismereteink korlátait, és közvetlenül az Egészre reflektál. Ezáltal az a látszat keletkezik, mintha a spekuláció csak *üres* általánosságban mozogna. (Aki e látszatot valóságnak tekintik — és nem kevés a számuk —, vehemensen bírálnak mindenféle spekulációt. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy a jó értelemben vett spekuláció sohasem üres, és a filozófiai gondolkodás egyik legfontosabb vívmánya. És bármilyen [tehát akár üres] formában való megjelenése szimptomatikus: azt jelenti, hogy a hagyományos módszerrel a valóság egésze vált áttekinthetatlenné.) Pedig eredetét és természetét tekintve éppen arra hivatott, hogy az „üres” általános és a végtelen egyedi közötti űrt kitöltse. Mint ahogyan Bretter György tette: Ádám és Lucifer harcából az egyetemes emberi lét koordinátáit bontotta ki. A filozófiai reflexiónak ez a szintje ott kezdődik, ahol az alkotó gondolat egyszerre akarja élő és holt mását, a partikularitás színes sokféleségét, illetve az

átetsző, megkövült általános örökérvényűségét — magában felmutatni, ahol az ontológiai, etikai és esztétikai perspektívák még egybeesnek; ahol a tiszta humánium lehetőségének kérdését még egyetemes érvényükét lehet feltenni. De ne tévesszen meg bennünket ez a partikulárisból kibomló egyetemes, mert ez csak a kifejtés rendje. A spekulatív gondolat a fordított utat járja: általános eszményeinket elvont filozófiai princípiumok fényében a valóság „tényeivel” konfrontálja: eszmény és valóság egyezését keresi. És ahol ezt nem találja, ott a „rossz” valóság és a hamis eszmény robbantásának imperatívuszát állítja fel: „Mindenáron magunkévá tenni, ha kell, hát katasztrófa árán is magunkévá tenni az időt...”

A totalitást pedig, amelyet céljának tart, az általános elvont tartalmának (emberi lét) módszeres specifikációjával, e beszéletes közegében, a különbsében konstituálja. A kifejtésben már csak a visszautat követhetjük: az általánosnak a partikulárisal azonosított specifikált elemei (Ádám, Lucifer, az Úr) közötti összefüggések felmutatása a spekulatív totalitás re-konstrukcióját jelenti. De Bretter György tudja, hogy a spekulatív totalitás csak a korlátait döngető öntudat víziója, és nem az igazi Egész. Örök konfrontáció a mával, a mindenkor adottal és annak öngazoló, történelemfelettivé avatott eszményeivel. Szembesülés azzal a mával, azzal az adottal, amelynek maga is terméke (!), és amelynek „rossz lelkiismereteként” megváltoztatását követeli. A végtelen önmeghaladás paradoxális perspektívája. És mert a holnap is szükségszerűen mává degradálódik, mint ahogyan a holnapután is, a következőzetes spekuláció tiltakozással önmagára emel kezét: vagy a végtelen partikuláris közvetítések fáradtságos lebontásának útján az eleve befejezhetetlen konkrét (fogalmi) totalitás rekonstrukciójába kezd, vagy pedig az empirikus létben, az ugyancsak vég nélküli gyakorlati harcba oldja a mindenkori jelenvalóság megváltoztatásának imperatívuszát. Az alternatíva adott, de a választás lehetőségét a történelem dönti el. A spekuláció a történelem tudatos kijátszása: az alternatíva fölé emelkedés rövid pillanata. A munka, a küzdelem előtti sorsidéző jövőképlelés. Igazolása ebben rejlik.

5. A valóság operacionális megközelítési módjának leírását Kallós Miklós tanulmányában (*A szocialista tudat fejlődésének időszerű kérdései*) kapjuk meg: „... az általánosítás legmagasabb szintjén csak hosszú történelmi időszak tapasztalatainak a lepárlása alapján tudunk majd — mi vagy az utánunk következő nemzedék — valami lényegesen újat hozzáadni a klasszikus tételekhez. A társadalmi gyakorlat és cselekvés igényli, hogy ezt az általános, elvi megközelítési módot egy másikkal egészítsük ki, amelyet operacionálisnak nevezünk, és amely összekötő szerepet játszik a legmagasabb szintű elmélet és a társadalmi gyakorlat között.” (99.) Amint látjuk, az operacionális megközelítés végső céljában a spekulatívval azonos: mindkettő az általános és a partikuláris közötti egység megragadását, vagy más szóval, a valóság totalitásiigényű rekonstrukcióját célozza.

gyobb sikerét idézi fel. Az újraolvasás új fényében ragyog fel Kossuth alakja, annál is inkább, mivel a mai olvasó szemében ez a kép — Széchenyi, sőt Görgey frissebb keletű történelmi és irodalmi interpretációi folytán — új árnyalatokkal gazdagodott. A mesteri szerkezet, a drámai feszültségnek az eszmék dinamikájából táplálkozó fokozása mint könyvdramát is lebilincselőnek mutatja ezt az izzig-vérig színpadra termett alkotást. Kántor Lajos utószava az illyési életműben és a dráma történeti-gondolati közegében való biztos tájékozódás eléggé nem méltányolható segítségét nyújtja az olvasónak, aki a szöveg hatására szeretne ismét néző is lenni. (*Kriterion*, 1973.)

Sándor Petőfi by Himself. — A centenárium évében, a nálunkfelé főképpen francia változatában ismert „par lui même” műfajában ha nem is terjedelmes, de igényes angol nyelvű Petőfi-népszerűsítő füzet jelent meg angol és magyar szakemberek közös munkájának szép eredményeként. Szép eredménynek nem csupán a méltó válogatást (Radó György), szöveg és illusztráló képek összhangját minősíthetjük, hanem a fordítások minőségét is. A fordítás oroszlanrészét a magyar és román kultúra kitűnő ismerője, a londoni G. F. Cushing professzor vállalta; prózát és verset egyaránt fordított, s külön ki kell emelnünk az egyik legismertebb Petőfi-vers, a minden fordítót próbára tevő *Szeptember végén* költői, formahű tolmácsolását. A kis kötet s a nagy hatósugarú világnyelven megszólaló Petőfi-fordítások nyereségeként kell elkönyvelnünk, többek között, Watson Kirkconnell angol nyelvű *Egy gondolat bánt engemet*-jét is. (*Pannonia Press*, 1973.)

TÉKA

SOLTÉSZ JÓZSEF: Ez a **passas nem Beckett?** — A verssel, kritikával, paródiával folyóirataink hasábjain egyaránt jelen lévő fiatal szerző kötetes bemutatkozásaként a novella, a karcolat műfaját választotta. *Forrás*-kötetével Soltész mindenekelőtt figyelemreméltó stiláris erejét bizonyítja, de nem utolsósorban azt is, hogy kitűnően ismeri nemzedékársainak problémáit, hangulatait — részben azonosulni is tud velük, de ugyanakkor kívülről is látja őket. Némelyik karcolata a paródia határát súrolja, bár nem lehetünk egészen biztosak benne, hogy szerzőjük valóban paródiának szánta ezeket az írásokat. A kötet legjobb darabjai azok, ahol nem támadnak ilyen kételeyeink: ahol az ifjú novella-hősök vagánykodása és érzelmessége nyíltan ütközik össze, egy életkor, de talán egy korszak sajátos atmoszféráját jelezve az ilyenszerű történetekkel. (*Kriterion*, 1973.)

GYÖRFFI KÁLMÁN: **Csendes hétköznapiak.** — Az utóbbi évek egyik legnagyobb prózaíró-tehetségét ismerhetjük meg a *Csendes hétköznapiak*-ból. Györffi nem törekszik ugyan látványos mutatványokra, visszafogottan, mértéktartó vallomásossággal írja gyermek- és ifjúkorát, de szinte minden mondatának életfedezete, társadalmi és lélektani fedezete van — amit kevés fiatal írónk prózájáról mondhatunk el. Györffi Kálmán novellái a kimunkáltság szempontjából befejezettek (nem csupán egyes villanásokra figyelhetünk fel, mint jó néhány kezdő írónk kötetében), mégis a nyitottság érzetét keltik: mintha tudatos készülődésnek volnánk tanúi, mintha a majdani nagyregénynek gyürkőzne itt valaki, akiről máris elhisszük, hogy képes lesz igazi nagyepikát írni. (*Kriterion*, 1973.)

A *spekuláció* számára az általános (esetünkben a marxizmus) sohasem áll meg magában, mindig az éppen adott partikuláris (empirikus) valóság általánososa. Ezért a valóság egészének megragadása egyszerre jelenti a közvetlen empiriának és az empiria általánosának a meghaladását. Egyben és elengedhetetlenül (tehát): a marxizmus alkotó (ahogyan a Lukács-iskola képviselői mondanák: „Marx eredeti intencióinak megfelelő”) *rekonstrukcióját*.

Az *operacionális* ezzel szemben önmagában megálló (legalábbis „hosszú történelmi időszakra” érvényes) általánost tételez. Az egész rekonstrukciója ezért itt, a közvetlennek az általánosban, az általánosnak pedig a közvetlenben való teoretikus feloldására redukálódik. Az általánost (a marxizmust) a közvetlen partikulárisból (partikortat) fakadó szükségletek szerint konkretizálják: alkotóan *alkalmazták*. Mivel az operacionális megközelítés módszere a történelem által igazolt, a gyakorlatban funkcionáló általános tételek rendszerére alapoz, úgy tűnik, hogy a spekulatív megközelítéssel szemben összehasonlíthatatlanul több és „realisabb” lehetőséggel rendelkezik. Sőt, mintha a természetéből fakadó lehetőségeken kívül már nem is létezhetne más. Főleg, ha hozzávesszük azt, hogy az alapul szolgáló rendszer éppen általános, tehát kevésbé meghatározott volta miatt esetenként (de mindig az adott helyzet szigorú korlátai között) különbözőképpen értelmezhető. Van ebben valami igazság: a társadalmi gyakorlat a történelem által felvetett (legtöbbször újratermelt) problémák száma — amelyekre a marxizmus közvetlenül alkalmazható — elvben végtelen. Ezzel szemben viszont az operacionális megközelítés várható eredményeinek perspektívái nagyon is végesek.

6. *Jellemző* példa erre Sztrányiczki Gábor különben nagyon igényes tanulmánya (*Szükséglet — érdek — cél*). A szerző, miután számba veszi az ötvenes évek derekán kibontakozó, az érdek fogalmának marxista értelmezésével kapcsolatos, máig gyűrűző vita eredményeit, és reprezentatív marxizmusok felvonultatásával megalapozott, módszeres bírálatban marasztalja el, a probléma pozitív kifejtését a következő mondattal kezdi: „Ha az érdek objektív alapját a munkamegosztás alkotja, akkor a szükséglet és érdek kettősségének titka a munkamegosztás ismeretében fejthető meg. Csakhogy a marxista szakirodalom mindmáig adós a munkamegosztás problematikájának részletes és főleg sokoldalú kidolgozásával.” (174.) Nyugodtan fűzhetjük hozzá: a munkamegosztáson kívül még nagyon sok — a *legtöbb* — probléma átfogó vizsgálatával adós a szakirodalom. Ez a tényállás pedig még a legigényesebb operacionális kutatásokat is szinte előre meghatározható, szűk korlátok közé szorítja. A *Látóhatárban* is könnyen kimutatható, hogy az operacionális megközelítésbe foglalt extenzív lehetőségek „végtelensége” természetesen erősen differenciálja e módszer konkrét megjelenésének formáit tárgyban és szerzőben egyaránt. Kallós Miklós már idézett tanulmányában például a szocialista tudat fejlődésének időszerű kérdéseit explicite megfogalmazott politikai-ideológiai szükségletek perspektí-

vájából veti fel. Fogalomelemzéseit e gyakorlati szükségletek elvi-elméleti igazolása révén kielégítésük lehetséges módozatait írják le.

Balázs Sándor tanulmánya (*Tervszerűség és célszerűség*) címe szerint látszólag ugyanerre vállalkozik. Fogalomelemzéseit a valóságban — mivel nem vonatkoznak közvetlen gyakorlati szükségletekre, és átfogó elméleti problematikához sem kötődnek — megragadnak a formális logikai analízis szintjén. A szerző értékelendő alapossággal bontja ki a cél, az eszköz, a megvalósított cél, valamint a tervszerű fogalmát; pedánsan ügyel a felosztások pontosságára, a sajátos jegyek világos megkülönböztetésére. A közöttük levő összefüggés rekonstrukciójakor pedig állandóan szem előtt tartja dialektikus (ellentmondásos) voltukat. De mert a marxizmusnak ezt a követelményét is csak formálisan (pusztán logikailag, és nem konstruktíve) alkalmazza, mondanivalója mind a közvetlen gyakorlattól, mind pedig az elmélettől elszigetelődik. Marad — ami nem is olyan kevés — a szó- és fogalommagyarázat, a legáltalánosabb (a filozófia) szintjén.

Gáll János szintézisre töre írása (*Az ideologikum és a társadalmi psziché*) operacionális előfeltevése miatt („A marxizmus számára megoldott probléma a történelmi szükségyszerűség és az emberek tudatos cselekvésének viszonya” — 60.) hasonló szintet jelez: az ideológia és a társadalmi psziché fogalmának és összefüggésének bármilyen minuciózus elemzése sem válik szintézissé, ha a „megoldott problémát” egyszerűen csak konkretizáljuk a partikularisra. Még akkor sem, ha figyelemreméltó tárgyismerettel más tudományokból is merít kiegészítő információkat.

Szegő Katalin tanulmánya (*A hagyományról*) az operacionális megközelítésnek ahhoz a változathoz tartozik, amely elsősorban a felvetendő kérdések problematikusságára koncentrálnak. Mintegy körültagozgatja tárgyát, miközben előítéleteket osztal, leegyszerűsítések veszélyére figyelmeztet, és új szempontokat vet fel. Valahol a spekulatív és az operacionális módszer között helyezkedik el Rácz Győző írása (*A művészet szabadsága és korszerűsége*). Szándékában mindkettő pozitív lehetőségeit szeretné gyümölcsoztetni: a spekuláció perspektíváját és az operacionális (elméleti-gyakorlati) megalapozottságát.

A kötetben foglalja tanulmányok többsége az „objektív kritika”, a „kritikai önismeret”, a „kritikai hozzáállás” fontosságát hangsúlyozza. Am amikor szocialista jelenünk problémáinak kapcsán erre ténylegesen sor kerülne, az általánosban horgonyoznak le. Ez történik Fábrián Ernő (*A mindig jelenlevő*) tanulmányában is. Miután a kispolgárral azonosított eszközeimbert, Marx és haladó polgári szociológusok eszmei fegyverzetével, lendületes és nagyon szellemes bírálatban szinte megsemmisíti, szocializmusbeli megnyilvánulására már csak a felvilágosítók hangján utal („A kultúra tudatformáló szerepének növelésével oldható meg az egyén belső átalakulása, amely erkölcsileg képessé teszi az egyént a kispolgáriság cseleinket legyőzésére.” — 59.).

7. Tudatában vagyunk annak, hogy a spekulatív és operacionális megkülönböztetése eléggé viszony-

TÉKA

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Mátyás menyasszonya. — Sokan vallják — s talán nem is tévednek —, hogy Kosztolányi rangját, egyedülálló helyét a magyar irodalomban nem annyira költészete, mint inkább prózája, mindenekelőtt novellisztikája biztosítja. Ennek a kötetnek a darabjai — mindmegannyi remekmű — kinek-minek is szolgáltatnak igazságot, elégtételt a rehabilitálásra nem szoruló közül? Az „irodalmi író” Kosztolányinak-e, vagy Adynak, akitől a maliciózusnak szánt, voltaképp hízelgő telitalálat származik? Talán leginkább magának az „irodalmi irodalom”-nak, a mesterség fölényes birtoklásának, annak a művészetnek, amely éppen a legkényesebb műfajban nyilatkozik meg az igazán avatott kezén. Kántor Lajos, a kötet gondozója, a bevezető esszé szerzője méltónak bizonyult bonyolult — és mégis irigyléreméltó — feladatára. Kosztolányi a régi maradt, mi újulunk meg olvasása közben. (*Dacia, 1973.*)

ANDRÉ REVUZ: Modern matematika — élő matematika. — A matematikatanítás korszerűsítése világprobléma. Sok régi, elévülhetetlennek hitt anyagréz helyett új, korszerű témák tantervbe iktatása vált szükségessé. E témák oktatása ma még „ugar-törésnek” számít. A szerző meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy multhatatlanul szükséges a matematikában is lépést tartani a fejlődéssel, s az oktatásban új módszertani eljárásokat kell kidolgozni. A könyv felelni próbál sok, mindmáig megnyugtatóan meg nem válaszolt kérdésre: hibás-e a matematikus abban, hogy szaktárgya nehezen hozzáférhető; mi az, amit a matematikában még fel lehet fedezni; milyennek kell lennie a matematikatanításnak? — és így tovább. Ha e csupán

TÉKA

jelzésszerűen felsorolt problémákat is végiggondoljuk, érthető lesz számunkra, miért fogyott el Franciaországban egymás után öt kiadása a könyvnek, melyet a magyar olvasó most Varga Tamás avatott fordításában tanulmányozhat. (*Gondolat, 1973.*)

ORTUTAY GYULA: Fényes, tiszta árnyak. — Tanulmányok, emlékek, vázlatok: ebben a hármasságban foglalja össze az ismert néprajzkutató régebbi és újabb írásainak javát. A Néprajzi kalandozások és a Művelődéspolitiká megnevezésű csoportosításon túl emlékeket, vázlatokat és portrékat olvashatunk. Az egykori kezdő néprajzkutató első írásai többnyire leíró jellegű szakdolgozatok. Az újabbak közül kiemelkedő fontosságú *Az iskolai nevelés szerepe a parasztság kultúrájában.* Az emlékek és arcképvázlatok közül hadd említsük meg azokat, amelyek személyes élmények tükrében villantják fel Devecseri Gábor, Kner Imre, Buday György, Erdei Ferenc, Veres Péter, Szabó Pál, Babits Mihály, Bartók Béla alakját. Radnóti Miklósról, a bizalmas barától s a vele töltött szegedi egyetemi évekről, majd a költő életének utolsó éveiről szóló visszaemlékezése nemcsak irodalomtörténészek számára izgalmas közlés. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.*)

ZELK ZOLTÁN: Féktávolságon belül. — Érzelem-tündő hangú írások a világról és önmagáról, „semmiről és mindenről” — ahogy a költő mondja, próza költemények váltakoznak hangulatképekkel, amelyekben „kifordítja a percek üres zsebét”. Emlékek az ifjúkorból, az egykori irodalmi csaták színhelyéről a *Nyugat* szerkesztőségében;

lagos, továbbá hogy általa nem jellemezhető kielégítően a kötet minden tanulmánya. (Ezért Cseke Péter, Hajós József, Roth Endre, Salamon Anikó és Vetrő Artúr írásainak elemzésére nem volt alkalmunk kitérni.)

Mégis ezt az utat választottuk, mert úgy gondoljuk, benne hazai magyar filozófiai irodalmunk egy lényeges, ha nem is általános, sajátosságára bukkantunk. Megkülönböztetésünk nem akar értéktel lenni. Annál kevésbé, mivel mindkét megközelítési mód önmagában korlátozott perspektívájú: az operacionális csak az elvont általánost, a spekulatív pedig a különös gazdagságában mindig csak a félig meghatározottat tudja megragadni. A kiút ezért csak az átfogó, monográfiai igényű szintéziskíséret lehet. Amíg ilyeneket nem írunk, addig a nélkülünk alakuló történelemnek szellemileg is kiszolgáltatottjai leszünk. Radikális kritika helyett, önismeretünk helyett addig csak a kritika és az önismeret szükségét fogjuk hangoztatni. Ami egyáltalán nem esik egybe.

Tóth Sándor tanulmányában (*Művelődésünk struktúrájáról és hatékonyságáról*) ilyen irányban tesz szerény, de határozott lépéseket. Ezt az utat kellene követnünk.

Bálintfi Ottó

Leltár és művészettörténet

Erdély középkori építészettörténete kimeríthetetlen témának ígérkezett a huszadik század első felében, egész sor tanulmány tűzte céljául az erdélyi műemlékek leírását, elemzését. A termékeny időszakot azonban néhány évtizedes hallgatás követte a hazai magyar nyelvű művészeti könyvkiadás terén. Csupán B. Nagy Margit 1970-ben megjelent *Reneszánsz és barokk Erdélyben* című könyve törtéte meg a csendet. B. Nagy Margit érdeme abban áll, hogy olyan fontos forrásanyagra hívta fel a figyelmet, amelyet elődei elhanyagoltak: kötetében bebizonyította a gazdasági leltárak rendkívüli művészettörténeti értékét. Míg az 1970-ben közreadott könyv a gazdasági összeírások, az urbáriumok, konskripciók adatait felhasználó tanulmányokból áll, újabban napvilágot látott *Váarak, kastélyok, udvarházak** című kötete magát a „nyersanyagot” bocsátja az olvasó rendelkezésére.

B. Nagy Margit az adatközlésben és ennek értékében jelöli meg a művészettörténet megszületéséhez vezető utat. A művészettörténet ugyan a XIX. században jelent meg önálló tudományágként, de már a XVII—XVIII. századból ránk maradt történelmi feljegyzések vagy útleírások is tartalmaznak művészeti jellegű észrevételeket. Természetesen ezek értékesítése terén sok még a tennivaló, hiszen nél-

* B. Nagy Margit: *Váarak, kastélyok, udvarházak.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.